

Anna-Malin Karlsson

VAR FINNS BETYDELSEN – I SEMANTIKEN, I GRAMMATIKEN
ELLER I KONTEXTEN?

*Några reflektioner kring den systemisk-funktionella grammatikens begrepp
grammatisk metafor¹*

Inledning

Den följande meningen, exempel (a), finns i en bygghandling som läses av en byggnadsarbetare under renoveringen av en avdelning på ett stort sjukhus. Texten beskriver hur rummet ska se ut när det är klart, med särskilt fokus på de nya detaljer som ska sättas på plats. Byggaren läser den som en instruktion.

(a) Ny receptionsbänk av oljad ekskiva vilar på väggbröstning.

Det behövs inte någon djupare analys för att visa att yttrandet rent språkligt inte är utformat som en instruktion eller en uppmaning. Inte heller sägs vad byggaren ska göra för att bänken till slut ska vila på väggbröstningen. Om man utgår från tanken att form bör spegla funktion kan man säga att yttrandets utformning på flera punkter är dåligt anpassad till hur texten används i den aktuella situationen.

Ett yttrande som vore bättre anpassat är det som formulerats i exempel (b).

(b) Montera ekskivan på väggbröstningen.

Här är yttrandet utformat som en uppmaning, och dessutom nämns vad byggaren ska göra: *montera*. Ytterligare ett sätt att uttrycka nästan samma innehåll är formuleringen i exempel (c), där ordelementen från (b) återfinns, men där yttrandet inte längre är en uppmaning.

(c) Montering av oljad ekskiva på väggbröstning.

¹ Jag vill tacka Anders Björkvall, Staffan Hellberg, Per Holmberg och Hans Strand för värdefulla synpunkter på en tidigare version av denna text.

Det innebär att yttrandet är lite sämre anpassat till situationen än (b). Vi har alltså att göra med ett yttrande, (b), vars form matchar den aktuella användningen och två yttranden, (a) och (c), som på olika sätt är indirekta, implicita eller utgår från ett annat perspektiv. Endast (a) är alltså autentiskt.

Hur kan vi förstå relationen mellan yttrandena (a) och (c) å ena sidan och (b) å den andra? På vilket sätt kan man beskriva de olika sätt som de två mer indirekta yttrandena uttrycker betydelse, i förhållande till den mening byggaren tolkar fram? Syftet med den här artikeln är att närma sig dessa frågor från olika håll: dels utifrån en skolgrammatisk beskrivningstradition, där grammatik och pragmatik i princip uppfattas som åtskilda men där pragmatiken ofta fungerar som hjälpsystem när den formella grammatiska beskrivningen inte räcker till², dels med hjälp av en beskrivningsmodell där det funktionella och det formella integreras. Den senare modellen är den systemisk-funktionella grammatiken (SFG), som den systemisk-funktionella lingvistikens (SFL) utgår ifrån, och det som särskilt kommer att prövas är begreppet *grammatisk metafor*. Ett underliggande syfte är att säga något om vilken räckvidd en sådan integrerad grammatisk modell som SFG kan ha när det gäller beskrivningen av vad man kan kalla indirekt uttryckt betydelse – ett område där skolgrammatiken alltså tvingas vara mer eklektisk.

En formell analys

En traditionell, skolgrammatisk terminologi hjälper oss att beskriva dels ord och deras former, dels fraser och dels satser. Utgångspunkten är formen, och andra aspekter – såsom betydelse – får snarast kommentera de formella iakttagelserna. Hultman (2003) avskiljer i sin inledning till Svenska Akademiens språklära pragmatiken från den skolgrammatik boken avser att presentera. Ändå, skriver han, skyntar pragmatiken förbi ibland, framförallt i avsnittet om huvudsatsers funktion, vilket vi återkommer till.

Om vi då börjar på satsnivå kan vi konstatera att (a) är en påståendesats med subjekt och finit verb, att (b) är en uppmaning som alltså saknar subjekt men väl har ett finit verb (ett annat än i a dock), men att (c) inte är ett satsformat yttrande, utan helt enkelt en nominalfras. *Montering* är där huvudord och två prepositionsfraser (där *ekskivan* respektive *väggbörstningen* är

² Jag låter Svenska Akademiens språklära (Hultman 2003) representera det traditionella skolgrammatiska perspektivet här. Den är en nyutkommen, allmänt spridd grammatik som syftar till att nå en bred läsekrets och som är tänkt att användas i utbildning av bland annat svensklärare. Den har också en särställning genom sin koppling till Svenska Akademiens grammatik, SAG (Teleman, Hellberg & Andersson 1999). Språkläran är, i jämförelse med just SAG, en bättre representant för den skolgrammatiska traditionen, bland annat genom dess tendens att skilja grammatisk beskrivning från pragmatisk.

rektion) fungerar som attribut. Verbstammen i *montering* återkommer som finit verb i imperativ, *montera*, i exempel (b). I predikatsledet ingår också ett objekt, *ekskivan*. På *väggbörstningen* blir här adverbial. I sats (a), där det finita verbet är *viljar*, är *ekskivan*, eller snarare nominalfrasen *ny receptionsbänk av oljad ekskiva* subjekt och *på väggbörstning* adverbial. I denna nominalfras ingår *ekskiva* som en bestämning, en del av ett prepositionsattribut till huvudordet *receptionsbänk*.

Ser man till orden och deras egenskaper kan vi säga att det finita verbet *viljar* i yttrande (a) är ett tillståndsverb i omarkerat modus (indikativ). Dess subjekt, *receptionsbänk*, är inanimat. Det finita verbet i exempel (b) är ett händelseverb, och samma verbstam återkommer i avledningen *montering* i exempel (c). Yttrandena (a) och (c) domineras av obestämda nominalfraser medan motsvarande fraser i (b) är bestämda – läsaren av (b) antas alltså kunna identifiera det som omtalas i den aktuella kontexten. Eftersom det också är så att *receptionsbänk* är huvudord i den första nominalfrasen i (a) medan yttrandena (b) och (c) fokuserar *ekskivan*, (b) utan att beskriva den närmare, kan vi anta att de tre yttrandena representerar olika perspektiv på materialet: i (a) ses *ekskivan* i sitt framtida sammanhang – där den ska bli en ny receptionsbänk, i (b) och (c) fokuseras *ekskivans* materiella egenskaper i nuläget.

Sammanfattningsvis skiljer sig yttrande (a) från (b) och (c) när det gäller ordval (dvs. de två senare innehåller ungefär samma lexikala element), medan man på syntaktiska grunder nog snarast skulle skilja ut yttrande (c) som mest avvikande, eftersom det inte är satsformat. I själva verket framstår (c) som en syntaktisk variant på (b), där ordelementen är desamma men där satsdelsfunktionerna kastats om. Å andra sidan skiljer (b) ut sig genom sin imperativform, som morfologiskt markerar att yttrandet är en uppmaning medan de andra två snarast är påståenden (i den mån yttrande c kan klassificeras i termer av satstyp).

Precis som Hultman (2003) har vi alltså kommit in på talhandlingar – eller *språkhandlingar*, som är den term som föredras både i språkläran och i SAG – i samband med beskrivningen av de olika satstyperna, men om vi kompletterar analysen med en rent pragmatisk beskrivning skulle samtliga yttranden, med hänsyn till kontexten, klassificeras som uppmaningar. Dock skulle (a) och (c) båda beskrivas som *indirekta språkhandlingar*³, eftersom deras form inte matchar deras funktion.

³ Benämningen *indirekt språkhandling* används varken av Hultman eller av SAG. I båda framställningarna konstaterar man dock att de olika språkhandlingarna (*påstående*, *fråga* och *uppmaning* hos Hultman) prototypiskt motsvaras av en huvudsatstyp (hos Hultman *påståendesats*, *frågesats* resp. *uppmaningssats*), men att det långt ifrån alltid är så. Hultman skriver: "Ofta väljer vi av artighet eller finkänslighet indirekta uttryck för det vi

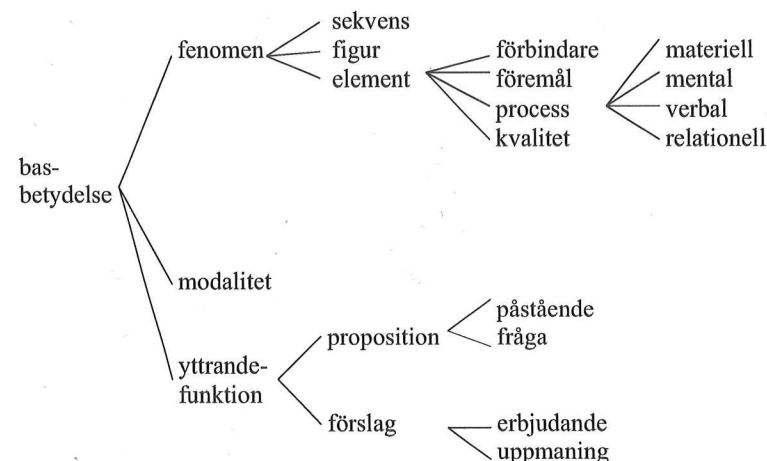
Ett funktionellt perspektiv

Den andra modellen jag vill pröva är alltså den systemisk-funktionella grammatiken, företrädd av namn som M. A. K. Halliday, Jim Martin och Christian Matthiessen. (För introduktion och översikt, se exempelvis Halliday & Matthiessen 2004, Martin, Matthiessen & Painter 1997 eller Butt, Fahey, Spinks & Yallop 2000. För en introduktion på danska se Andersen, Peterson & Smedegaard 2001.) Denna språk teori är *funktionell* för att den utgår från kommunikativ funktion som den grundläggande egenskapen hos ett språkligt yttrande, och *systemisk* eftersom den beskriver språkbrukarens realisering av dessa funktioner som val i ett nätverk av semantiska och lexikogrammatiska system som förgrenar sig och fingraderas för varje val som görs. De semantiska och de lexikogrammatiska systemen förhåller sig dessutom till varandra på ett sätt som kan beskrivas som systematiskt. (Mer om detta längre fram.) På svenskspråkigt område har den systemisk-funktionella grammatiken framför allt uppmärksammats av text- och diskursanalytiker, vilket gjort att den i mångt och mycket uppfattats som en alternativt begreppsapparat för just text- och diskursanalys, snarare än som en genomgripande språk teori och grammatisk modell.

Ett begrepp inom den systemisk-funktionella modellen, som används för att beskriva språkliga yttranden som på ett eller annat sätt inte matchar sin funktion, är *grammatisk metafor*. Avgörande för att sådana ska kunna finnas och fungera är att man tänker sig en spänning – och därmed också en åtskillnad – mellan semantiken, betydelsen, å ena sidan och lexikogrammatiken å den andra. Man talar om språket som bestående av olika stratum, där basen är semantiken, meningspotentialen, som realiseras genom lexikogrammatiken, som i sin tur realiseras genom fonologin. Ibland (exempelvis hos Andersen, Petersen & Smedegaard 2001:21) inkorporeras kontexten som ett fjärde (eller kanske snarare första) stratum, som då realiseras genom semantiken etc. *Realiseras* är en term som är typisk för den systemisk-funktionella grammatiken och som antyder att det finns något slags potential som kommer till uttryck. En besläktad term är *instantiering* som är det ord som används för att beskriva relationen mellan systemet och bruket. Systemet instantieras, finns till, genom unika, tillfälliga förekomster, i text. Systemet i sig finns alltså bara som en (styrande) potential som kommer till uttryck i instantieringen, och som just genom instantieringen också modifieras och förändras kontinuerligt. Relationen mellan semantiken och lexikogrammatiken är likartad. Betydelsen kommer till uttryck genom

vill säga.” (S. 279.) Jag kommer här att tala om indirekta språkhandlingar, på liknande sätt som man inom traditionell pragmatik talar om indirekta talhandlingar, och syftar då helt enkelt på fall där formen (satstypen) inte motsvarar funktionen (språkhandlingen).

språkliga yttranden. Dessa är resultat av val i systemen, och på så sätt kan man säga att de uttryck som är tillgängliga (om man vill bli förstådd) också styr vilken mening som är möjlig att uttrycka, men också att det som behöver uttryckas sätter press på systemen av uttryck (lexikogrammatiken), så att de utvecklas.

Figur 1. Ett nätverk av basbetydelse, i urval efter Andersen (2003:211).

När man på detta sätt skiljer mellan betydelseplan och lexikogrammatiskt plan behöver man förstås kunna urskilja distinkta enheter på båda dessa plan. Hos Andersen (2003) hittar man en schematisk sammanställning av de viktigaste så kallade basbetydelseerna i semantiken. En förenklad variant av denna sammanställning återges i figur 1, med termerna överförda från danskan.⁴ Här presenteras de mest centrala systemen – som också är de som är mest kända och tillämpade utanför systemisk-funktionella kretsar. Basbetydelseerna är kopplade till de tre så kallade metafunktionerna, som är så centrala i SFG: den *ideationella* som beskriver våra erfarenheter av världen, den *interpersonella* som skapar och reglerar sociala relationer och den *textuella* där texten i sig organiserar sitt informationsinnehåll. Modellen är

⁴ Jag använder dock *förslag* istället för Andersens *proposal*, som snarast är direkt överfört från engelskan. Åtskillnaden mellan "proposition" och "proposal" svarar mot den som Halliday gör på andra ställen när han talar om vilken typ av utbyte som sker genom yttrandet: utbyte av *information* respektive av *varor och tjänster*.

reducerad, men inte heller hos Andersen finns det några andra betydelse-system i nätverkets första förgrening än *fenomen* (ideationell betydelse), *modalitet* (interpersonell betydelse) och *ytrandefunktion* (interpersonell betydelse). Andersen räknar alltså inte med textuella basbetydelser.

Det ska sägas att Andersens beskrivning av basbetydelserna har härletts "bakvägen", dvs. via dessas språkliga realisering. Det är alltså en rekonstruktion av (en del av) semantiken genom det språkliga. Andersen uttrycker det som att "semantikken så bliver forankret i konkrete sproglige tilfælde; semantikken bliver med andre ord empirisk, ikke spekulativt forankret" (s. 210). En term som ofta används för att beskriva det som sker i det lexikogrammatiska stratimet, och som målar upp en bild av en process i motsatt riktning, är "wording" – betydelse kläs så att säga i ord.

Begreppet grammatisk metafor: bakgrund och typer

Idén om grammatiska metaforer förutsätter vidare att man ser en viss realisering av en viss basbetydelse som den mest naturliga och direkta. I SFG används termen *kongruent* för att beteckna en sådan relation. Omvänt finns det följaktligen även *inkongruenta* realiseringar. Begreppsparet diskuteras ingående av Andersen (2003) som just studerar grammatiska metaforer i danskan. Andersen använder begreppen ungefär synonymt med typisk-otypisk och skiljer, liksom Halliday, mellan den fylogenetiska och den ontogenetiska förklaringen av vad detta innebär. Den fylogenetiska förklaringsmodellen tar sin utgångspunkt i språkets natur som medel för att framförallt kommunicera mänskliga erfarenheter. Den ontogenetiska modellen utgår från barnets tillägnande av kommunikativa funktioner och så småningom av den lexikogrammatiska realiseringen av dessa. I båda perspektiven antas det finnas naturliga relationer mellan vissa betydelser och specifika realiseringar: processer realiseras exempelvis typiskt av verb, deltagare av substantiv (i båda fallen ideationell kongruens) och uppmaningar av imperativ (interpersonell kongruens). Med Hallidays synsätt är dessa lexikogrammatiska resursers existens i grund och botten ett resultat av att just dessa betydelser behövt uttryckas. När de väl existerar kan de dock användas otypiskt, dvs. inkongruent, och skapa hybridiserad betydelse. Exempelvis kan substantiv realisera processer, och när detta sker har man använt sig av lexikogrammatiken för att skapa överförd betydelse; ett substantiv kan ju ta en deltagarroll i förhållande till en ny verbprocess och lånar därmed de semantiska egenskaperna hos ett ting eller en person. Det är därför som dessa inkongruenta realiseringar kallas för grammatiska *metaforer*. De skapar överförd betydelse genom att utnyttja de lexikogrammatiska systemen.

Andersen räknar enbart med ideationella och interpersonella grammatiska metaforer, medan Lassen (2003), som också arbetar med danska, menar att det även finns textuella sådana (något som Andersen avfärdar bland annat eftersom den textuella metafunktionen inte antas ha några egna basbetydelser).⁵ Som Lassen påpekar är den systemisk-funktionella teorin om grammatiska metaforer och kategoriseringen av dessa ännu inte helt utarbetad (Lassen 2003:24). Här finns dock inte utrymme att ta upp de olika förslag på definitioner och indelningar som presenterats⁶, utan jag utgår i det följande från den typologi för ideationella och interpersonella metaforer som presenteras av Andersen (2003).

Andersen följer Hallidays tudelning av den ideationella metafunktionen (i den *experientiella* där erfarenheter av världen ges uttryck bland annat i form av processer, deltagare och omständigheter, och den *logiska* som beskriver betydelsemässiga relationer mellan satsar i satskomplex) och skiljer först och främst ut tre typer av experientiella metaforer. Den första typen kallas *processvalsmetafor* och innebär att en mindre kongruent processtyp väljs. Istället för exempelvis en materiell process (som *spela*, där den centrala deltagarrollen är aktör) väljs kanske en relationell process (som *vara*, där deltagarroller som bärare och attribut binds ihop). Man kan alltså säga *hon är en spelare* istället för *hon spelar*. Den andra typen, som är den som oftast uppmärksammas, är när metaforen innebär att realiseringen flyttar en betydelse från en lexikogrammatisk nivå⁷ till en annan, i typfallet genom en nominalisering: i stället för att kongruent realiseras som en process med deltagare blir figuren en deltagare i en annan process. Denna typ kallar Andersen *processmetafor*. Den tredje typen är *kvalitetsmetaforen*, som innebär att uttryck för kvalitet (egenskaper och sätt), vilka kongruent realiseras som adjektiv och adverb, istället blir substantiv, som i *hans godhet är stor* istället för *han är mycket god*.

När det gäller logiska grammatiska metaforer talar Andersen om *statiska* respektive *dynamiska förbindelsemetaforer*. Statiska förbindelsemetaforer

⁵ Lassen avviker här från flertalet andra som skrivit om grammatiska metaforer. De metaforer som hon kallar textuella (hennes term är "textural") utgör också en ganska heterogen grupp, och flera av dem tas upp som antingen ideationella eller interpersonella av Andersen och andra. Det är tydligt att fenomenet grammatisk metafor sällan kan isoleras till den ena eller andra metafunktionen utan att mekanismen ofta påverkar flera dimensioner i språket, inte minst den textuella. Exempelvis innebär den kanske mest prototypiska metafortypen, processmetafor, att det som metaforiseras också tematiseras. (Se vidare Karlsson 2005.)

⁶ Se exempelvis Halliday & Matthiessen (1999) och Simon-Vandenberg m.fl. (2003). Andersen (2003) torde dock vara ett av de större, sammanhållna arbetena om grammatiska metaforer som fenomen.

⁷ Den engelska termen, som Andersen helt enkelt överfört till danska, är "rank".

föreligger enligt Andersen när en logisk relation mellan två utsagor inte uttrycks med en konnektiv (vilket vore kongruent) utan med en annan lexikogrammatisk funktionskategori. Vid de statiska metaforerna är det inkongruenta uttrycket en adjektivisk eller substantivisk nominalisering (exempelvis *utan en föregående stabil period är det omöjligt att...* istället för *innan en stabil fred slutits är det omöjligt att...*). Andersen räknar även uttryck som *i takt med* och *på grund av* som metaforiseringar av logiska relationer.⁸ Kongruenta uttryck är egentligen bara enkla konnektiver av typen *innan, medan, eftersom, om...så* etc. I de dynamiska metaforerna uttrycks relationen med ett verb. Exempelvis kan man säga *gårdagens räntefall följer efter flera veckor av osäkerhet...* istället för *igår föll räntan, efter att det varit osäkert...*

Interpersonellt skiljer Andersen mellan *modalitetsmetaforer* och *yttrande-funktionsmetaforer*. Den första typen föreligger när den semantiska kategorin modalitet inte uttrycks kongruent genom så kallade modusadjunkter (ungefär satsadverbial) eller via modaliserande verb (*bör, måste*), utan exempelvis genom ett adjektiv, som när man säger *det är sannolikt att han kommer* i stället för *han kommer nog*. Den andra typen är när en interpersonell basbetydelse (basfunktion), exempelvis en fråga, inte uttrycks i motsvarande modus (interrogativ) utan som exempelvis en beskrivning (deklarativ), som i *Du har inte en såg?*

I princip går resonemanget ut på att kongruenta realiseringar av distinkta betydelser sker med hjälp av enkla ord (ej fraser eller avledningar) som tillhör en ordklass med just denna specifika funktion. Så fort betydelsen uttrycks med en fras eller med ord ur en ordklass som normalt har en annan funktion ses realiseringen som inkongruent. En del av definitionen av kongruens sker därmed på språklig grund: ju enklare och ju mer lexikalt, desto mer kongruent. Man kan här tolka in en grammatiksyn där lexikon något förenklat står för det grundläggande meningsskapandet, dvs. uttrycker de så kallade basbetydelseerna, medan syntaxen står för de betydelsemässiga hybridiseringarna.

Sammanfattningsvis har vi, om vi följer Andersen, att göra med sju typer av grammatiska metaforer, där alltså relationen mellan semantiken och lexikogrammatiken är inkongruent. Dessa illustreras i figur 2 med exempel

⁸ Här aktualiserar frågan om huruvida grammatiska metaforer kan "lexikaliserar". Ofta är vi nog beredda att analysera ett uttryck som *på grund av* som en konnektiv, eftersom dess karaktär av prepositionsfras har bleknat.

ur texter från projektet Skriftbruk i arbetslivet⁹. Förslag till kongruent realisering ges inom parentes.

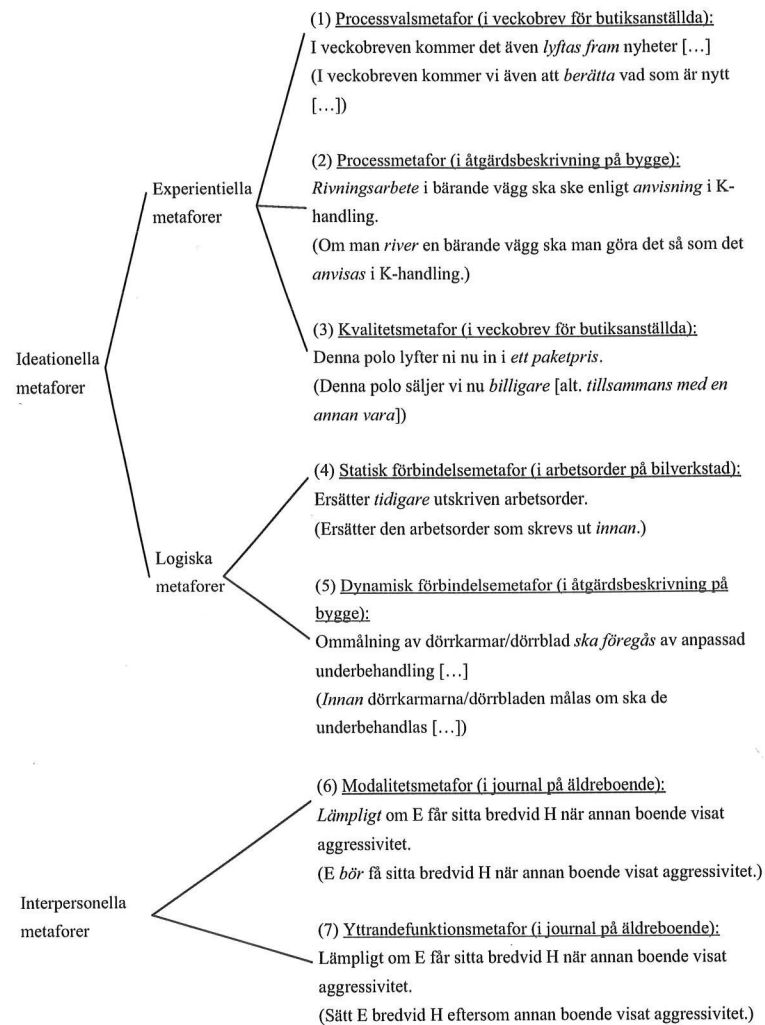
Det framgår tydligt att flera typer av metaforer också har en tendens att föra med sig andra (jfr Andersen 2003:172, Halliday & Matthiessen 1999:250). Det faktum att sättet som varan säljs på metaforiseras till ett ting (*paketpris*) i exempel (3) gör att det mer kongruenta verbet *sälja* kan bytas ut mot *lyfta in*. Exempel (3) rymmer alltså samtidigt en processvalsmetafor. I exempel (5) är den utpekade metaforen en dynamisk förbindelsemetafor där en konnektiv betydelse uttrycks genom en verbfras, men samtidigt är två processer (*måla* och *underbehandla*) realiserade som substantiv, dvs. processmetaforer. Meningen i exempel (6) och (7) är först och främst en yttrandefunktionsmetafor (en uppmaning realiserad som en beskrivning), men beskrivningen rymmer i sin tur modalitetsmetafor. Min erfarenhet, efter att jag har sökt grammatiska metaforer i materialet, är just att de yttranden som är metaforiska ofta är det på en rad sätt samtidigt, men också att flera av dem också ofta förefaller inkongruenta, eller indirekta, på sätt som inte fångas av begreppet grammatisk metafor, så som det förståts här.¹⁰

Andra typer av inkongruens?

Yttrandet i exempel (6) och (7) rymmer, utöver de utpekade interpersonella grammatiska metaforerna, en betydelsemässig glidning som snarare går ut på att man väljer att realisera en mer markerad aspekt av verkligheten, eftersom den omarkerade, den mest direkta och uppenbara, av något skäl inte är tillgänglig. I detta fall handlar det om de boendes integritet. X, som varit aggressiv mot E, får inte pekas ut. Därför väljer man istället en positiv formulering där en lugnare bordskamrat, H, väljs ut åt E. Realiseringen måste i sig sägas vara ideationellt kongruent. Det är snarare själva valet av semantisk figur (där E och H kopplas ihop) som är "inkongruent". En kongruent realisering av ett semantiskt val som vore mer "sant" mot situationen vore: *Sätt inte E bredvid X, för han är arg på henne*.

⁹ För ytterligare information om projektets textmaterial och fallstudier hänvisas till följande publikationer. Butiken: Karlsson (2004a, 2004b, 2005); bilverkstaden: Svensson (2005); bygget: Karlsson (2003), Karlsson & Ledin (2004); äldreboendet: Karlsson & Ledin (2004). Projektet presenteras på webbplatsen www.nordiska.su.se/skriftbruk (tillgänglig 25 juni 2005).

¹⁰ Ett annat intryck är att experienciella metaforer förefaller vanligare i butikstexterna än i de andra, att logiska metaforer är lättast att hitta i de tekniska texterna (byggets och bilverkstadens) samt att interpersonella metaforer förekommer flitigt i journalen från äldreboendet.

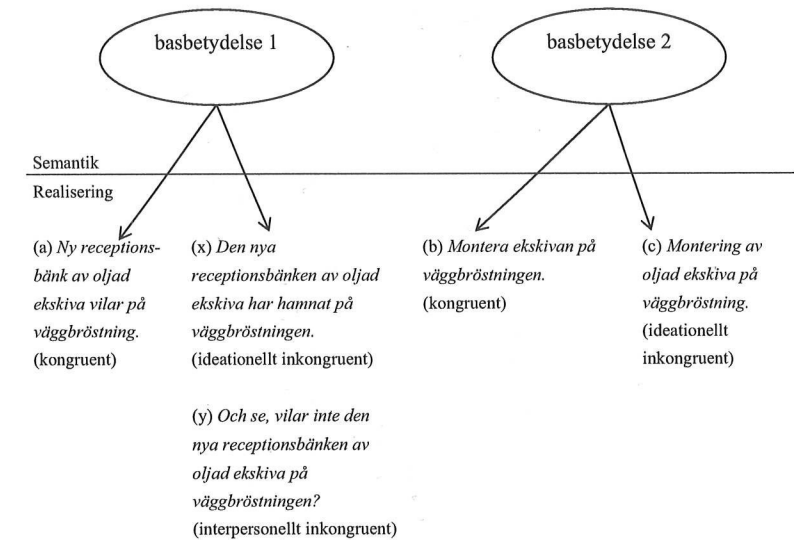

Figur 2. De olika typerna av grammatiska metaforer hos Andersen (2003).

I exempel (8) nedan (också från journalen på ett äldreboende) finns en liknande perspektivförskjutning. (En realisering av ett alternativt perspektiv föreslås inom parentes.)

- (8) T har klagat på ont i vä knä [...]
(T har ont i vä knä [...])

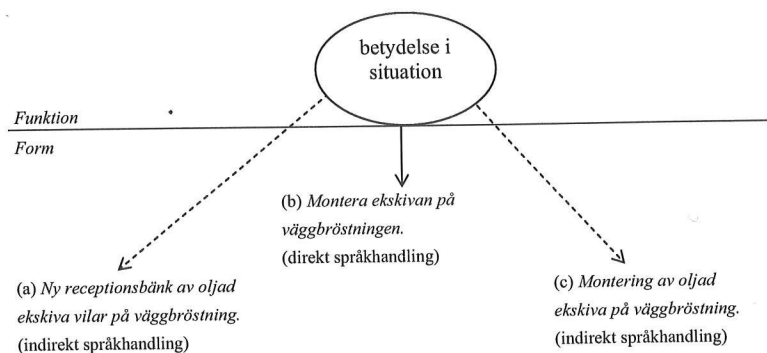
Det handlar här inte om en processvalsmetafor (verbala processer kan enligt Andersen inte användas för metaforisk realisering), utan om ett kongruent uttryck för en ideationell figur där T (talare) har klagat (verbal process), allt uppfattat ur undersköterskans perspektiv. En beskrivning som *T har ont i knät* hade passat T:s perspektiv bättre, men varken varit mer eller mindre lexikogrammatiskt kongruent.

Figur 3. Relationen mellan (a), (b) och (c) i termer av lexikogrammatisk kongruens.

Om vi återgår till de tre yttrandena i artikelns inledning kan vi se att det är en liknande perspektivglidning som skiljer yttrande (a) från de andra. Som uppmaning till byggaren är (b) kongruent realiserat interpersonellt, men

yttrandet är också ideationellt kongruent eftersom det är just monteringen som är den centrala processen i den aktuella semantiska figuren. Yttrande (c) är en grammatisk metafor av typen processmetafor. Det är alltså ideationellt inkongruent. Yttrande (a) är som uppmaning interpersonellt inkongruent, och skulle med utgångspunkt i det kunna beskrivas som en yttrandefunktionsmetafor. Men "kongruent" realiserat vore yttrandet ännu konstigare i sammanhanget: Vila på väggbröstningen! (sagt till den nya receptionsbänken av oljad ekskiva). Det finns helt enkelt ingen uppmaning att packa upp, även om man backar det lexikogrammatiska maskineriet aldrig så mycket. Yttrandet måste analyseras som en interpersonellt kongruent realiserad beskrivning av rummet i framtiden. Med en SFG-analys kan alltså relationen mellan de tre yttrandena beskrivas som i figur 3, där hypotetiska inkongruenta varianter av (a) har föreslagits för tydlighetens skull.

Figur 4. Relationen mellan (a), (b) och (c) i termer av språkhandlingar.

Indirekta språkhandlingar vs. grammatiska metaforer

Om man jämför med pragmatikens indirekta språkhandlingar (som illustreras av figur 4) har interpersonella grammatiska metaforer mindre räckvidd, framförallt eftersom grammatiska metaforer opererar inom ramen för satsen. Eftersom de semantiska basbetydelsena härletts ur de språkliga realiseringarna kan man säga att ett metaforiskt yttrande måste förhålla sig till basbetydelsens semantiska figur (process, deltagare etc.), vilket i praktiken innebär att det jämfört med sin kongruenta motsvarighet måste innehålla samma process eller (om än i metaforiserad form) och samma deltagare (om än i andra roller). Det ideationella måste alltså matcha innan man kan börja prata

om interpersonell inkongruens, vilket inte nödvändigtvis är fallet när det gäller indirekta språkhandlingar.¹¹ Därför kan (a) vara en indirekt språkhandling i förhållande till (b), men inte en grammatisk metafor.

Som ytterligare illustration kan vi gå till Hultmans (2003) avsnitt om huvudsatser och deras funktion (s. 279). Han tar där upp några exempel på hur situationen avgör hur en sats ska tolkas. (Hultmans förslag till situationell tolkning inom parentes.)

- (9) Tåget går om en halvtimme.
(Skynda dig, för nu är det bråttom!)
- (10) Kan du tala tyska?
(Kan du tala tyska?)
- (11) Kan du dämpa ljudet?
(Dämpa ljudet!)

Exempel (9) är en direkt parallell till yttrande (a), dvs. en indirekt språkhandling som dock inte kan ses som en grammatisk metafor. Exempel (10) har Hultman med för att visa att en fråga ibland just är en fråga, men att det som i exempel (11) också kan handla om en uppmaning. Relationen mellan formen och funktionen (eller den lexikogrammatiska realiseringen och semantiken) i (11) skulle i SFG-termer beskrivas som metaforisk. Enligt Hultman är dock både (9) och (11) exempel på hur situationen kan göra att vi tolkar yttranden på ett sätt som går på tvärs mot deras språkliga form.

Med Hultmans resonemang som jämförelse kan vi konstatera att teorin om den grammatiska metaforen är mer språklig och grammatisk än den är social och pragmatisk.¹² Det är lexikogrammatiken som är den centrala utgångspunkten, snarare än något slags "ren" funktion eller betydelse i det semantiska eller det kontextuella stratumet. Det skulle innebära att man med SFG:s beskrivning av relationen mellan betydelse och form egentligen inte kan beskriva relationen mellan yttrande (a) och de två andra. Det kan man dock med en rent pragmatisk begreppsapparat. Å andra sidan kommer man med SFG längre än med den traditionella skolgrammatiken om man är ute efter att hitta systematiska och kommunikativt grundade förklaringar till lexikogrammatisk form. Exempelvis möjliggör analysen av

¹¹ Jämför exempelvis det klassiska *det drar* som uttryck för betydelsen 'stäng fönstret'.

¹² Att den interpersonella analysen inte är "samma sak" som en pragmatisk analys kan också illustreras av att yttrande (c) kan analyseras som en indirekt språkhandling (uppmaning) samtidigt som det inte kan beskrivas som en interpersonell grammatisk metafor, detta eftersom det inte har något verb som realiserar modus.

processmetaforer en djupare förståelse av vad som ligger bakom en ytform som nominalisering, och vad den för med sig. Man får bara acceptera att den variation som kan analyseras måste hålla sig inom ramen för satsen och den semantiska figuren. Å andra sidan är det kanske där någonstans gränsen går för vad vilken grammatik som helst kan befatta sig med. Med hjälp av pragmatiken kommer skolgrammatiken längre, men på bekostnad av att beskrivningarna inte kan integreras i en sammanhållen modell där betydelsens roll och plats klargörs.

Ska man försöka besvara frågan i titeln verkar det som att yttrande (a):s betydelse, i den aktuella situationen, varken finns i lexikogrammatiken eller i bassemantiken, utan någon annanstans. Vill man hålla fast vid metafor-tanken skulle man kunna se hela den text som yttrandet ingår i som ett slags makrometafor i byggarens verksamhet. Martin talar också om *kontextuella metaforer* (Martin 1997:31) och menar då genrer som tagits från en kontext och används i en annan. Det ska nämnas att Martin, liksom andra SFL-forskare, med kontext menar en viss konfiguration av *field* (ung. verksamhet), *tenor* (ung. deltagare) och *mode* (ung. kommunikationssätt). Genreförståelsen inom SFL är som bekant påtagligt språklig. Man ser genrer som distinkta språkliga framställningsformer som direkt kan kopplas till specifika kombinationer av kontextvariablerna. En kontextuell metafor blir därmed i praktiken ett slags intertextualitet, där förekomsten av vissa texttyper för med sig tolkningsramar och perspektiv.

Yttrande:		Situationell tolkning:
(a) <i>Ny receptionsbänk av oljad ekskiva vilar på väggbröstning.</i>	-----> rekontextualisering via genre	<i>Montera ekskivan på väggbröstningen.</i>
(b) <i>Montera ekskivan på väggbröstningen.</i>	-----> minimal rekontextualisering	<i>Montera ekskivan på väggbröstningen.</i>
(c) <i>Montering av oljad ekskiva på väggbröstning.</i>	-----> rekontextualisering via lexikogrammatik	<i>Montera ekskivan på väggbröstningen.</i>

Figur 5. Relationen mellan yttrande och situationell tolkning för (a), (b) och (c).

Bygghandlingen som används vid renoveringen består av flera texter, som tillhör flera genrer. En av dessa är den så kallade åtgärdsbeskrivningen, och det är därifrån yttrande (a) är hämtat. Åtgärdsbeskrivningen är mycket riktig en beskrivning, men paradoxalt nog inte av åtgärder, utan av rummen så som de ska se ut när åtgärden är vidtagna. Om nu åtgärdsbeskrivningen fungerar intertextuellt (som en kontextuell metafor) i renoveringssituationen är det alltså arkitektkontorets verksamhet (planering), rolluppsättning (arkitekten som problemlösare) och kommunikationssätt (ritning + språkliga beskrivningar av framtiden) som så att säga flyttar ner på bygget och bildar tolkningsram. Det ingår alltså i byggarens läskompetens att tolka yttranden som (a), med utgångspunkt i deras genre, för att därefter tolka om dem i förhållande till den aktuella situationen och uppgiften. En schematisk bild över de olika typer av rekontextualisering (omtolkning) som de tre yttrandena aktualiserar i byggsituationen ges i figur 5, som också kan fungera som ytterligare en beskrivning av relationen mellan de tre yttrandena. Medan (c) rekontextualiseras via lexikogrammatisk kunskap (som förstås också i någon mån är genreberoende, men som förankras på lexikogrammatisk nivå) rekontextualiseras alltså yttrande (a) genom byggarens kunskap om genren åtgärdsbeskrivning och dess kontext.

Betydelse kan uppenbarligen finnas på många ställen.

Litteratur

- Andersen, Thomas Hæstbek. 2003. Spændinger i sproget. Om leksikogrammatiske metaforer i dansk. Odense: Syddansk Universitet.
- Andersen, Thomas Hæstbek, Petersen, Uwe Helm & Smedegaard, Flemming. 2001. Sproget som ressource – systemisk funktionel lingvistik i teori og praksis. Odense: Odense universitetsforlag.
- Butt, David, Fahey, Rhonda, Spinks, Sue & Yallop, Colin. 2000. Using functional grammar: an explorer guide. (Second ed.) Sydney: NCELTR Macquarie University.
- Halliday, M. A. K. & Matthiessen, Christian M. I. M. 1999. Construing experience through meaning. London: Cassell.
- Halliday, M. A. K., & Matthiessen, Christian M. I. M. 2004. An introduction to functional grammar. Third edition. London.
- Hultman, Tor G. 2003. Svenska Akademiens språklära. Stockholm: Svenska Akademien och Norstedts ordbok.
- Karlsson, Anna-Malin. 2003. Skrift och texter på bygget. En undersökning av vad och hur några byggnadsarbetare läser och skriver, verbalt och visuellt, i sitt arbete. Rapport nr 2 projektet Skriftbruk i arbetslivet. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Karlsson, Anna-Malin. 2004a. Varor och tjänster. Om skriftbruk i butiken. Rapport nr 6 från projektet Skriftbruk i arbetslivet. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.

- Karlsson, Anna-Malin. 2004b. "Vad vill vi att kunden ska köpa?" En diskursanalytisk studie av identifikationsmöjligheter i texter för butiksanställda. *Språk och stil* NF 14, 2004. S. 63–88.
- Karlsson, Anna-Malin. 2005. Variation as text politics: Five store texts and their roles in the new work order. I: Berge, Kjell Lars & Maagerø, Eva (red.). *Semiotics from the North. Nordic approaches to systemic functional linguistics*. Oslo: Novus. S. 85–98.
- Karlsson, Anna-Malin & Ledin, Per. 2004. Människor och ting. Om skriftens roll på äldreboendet och på bygget. I: Melander, Björn, Melander Marttala, Ulla, Nyström, Catharina, Thelander, Mats & Östman, Carin (red.). *Svenskans beskrivning 26*. Uppsala: Hallgren & Fallgren. S. 134–145.
- Lassen, Inger. 2003. Accessibility and acceptability in technical manuals. A survey of style and grammatical metaphor. Philadelphia: John Benjamins.
- Martin, J. R. 1997. Analysing genre: functional parameters. I: Christie, Frances & Martin, J. R. (red.). *Genre and institutions. Social processes in the workplace and school*. London: Cassel.
- Martin, J. R., Matthiessen, Christian M. I. M., Painter, Claire. 1997. *Working with functional grammar*. London: Arnold.
- Svensson, Tomas. 2005. Skriftbruk på en bilverkstad. En studie av en fordonsmekanikers användning av text under en arbetsdag. Rapport nr 7 från projektet Skriftbruk i arbetslivet. Stockholm: Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet.
- Simon-Vandenberg, Anne-Marie, Taverniers, Miriam & Ravelli, Louise (red.). 2003. *Grammatical metaphor: Views from systemic functional linguistics*. Philadelphia: John Benjamins.
- Teleman, Ulf, Hellberg, Staffan & Andersson, Erik. 1999. *Svenska Akademiens Grammatik*. Stockholm: Svenska Akademien och Norstedts ordbok.

Abstract

This article deals with the problem of indirect meaning-making, in the sense that form and function do not correspond. The starting point is a sentence taken from a set of building specifications, formed as a description but read as an instruction. Traditional grammar leaves the analysis of such phenomena to pragmatics and speech act theory, from which the well-known term indirect *speech act* stems. Systemic-functional grammar provides a different basis for understanding the indirect relation between meaning and linguistic form: the concept of *grammatical metaphor*. In the article, the basis of the systemic-functional theory of language is outlined, with a focus on the view of language as structured in different strata (context, semantics, lexicogrammar and phonology), each realizing the other. The relation between the semantic stratum and lexicogrammar can be described in terms of congruency (or incongruency), and here lies the potential for creating grammatical metaphor. Seven types of grammatical metaphors are presented in the article, following Andersen (2003), each exemplified by extracts from real working-life texts. The concepts indirect speech act and grammatical metaphor are then compared from different perspectives. It is concluded that the systemic-functional perspective – though providing a more comprehensive model – is limited to certain lexicogrammatical constraints, while a term such as speech act can be used more freely in relation to linguistic form. On the other hand, as already mentioned, the systemic-functional notion of grammatical metaphor provides a linguistically more coherent understanding of the mechanisms behind indirectness in language.